

Алла КОНОНЕНКО

старший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, м. Київ

ORCID: 0000-0003-0014-0516
Email: filos_osvita@ukr.net

УКРАЇНСЬКІ ЖІНКИ У ТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ЗА КОРДОНОМ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. Показано, що війна, яку розв'язала рф спрямована проти українського народу і як при будь-якому геноциді, в першу чергу рф намагається стерти українську ідентичність. На жаль, від цієї агресії страждають також і діти. Наразі неможливо навіть уявити в довгостроковій перспективі наслідки цієї демографічної катастрофи для України, яка вже пережила чотири хвилі вимушеної міграції але такої кількості біженців саме серед жіночого та дитячого населення ми ще не знали. З огляду на те багато зусиль мають бути спрямовані задля збереження української ідентичності за кордоном та для збереження життя і майбутнього для наших дітей. Велику роль у цьому взяли на себе жінки, здебільшого на волонтерських засадах.

Особливий інтерес дослідників має становити волонтерський рух, насамперед його форми і методи в Україні. Досвід волонтерства є вагомим чинником розвитку неформальної освіти в Європі й Україні, як зазначила Майя Дернова, доктор педагогічних наук, запрошений професор кафедри освіти дорослих і освіти впродовж життя Аузбурського університету (Німеччина).

Акцентується увага, що сьогодні весь світ розуміє, наскільки важливою стає мова культурної дипломатії, щоб протистояти проросійському нарративу. У цій інформаційній війні саме культура стає м'якою, але ефективною зброєю. Розповідаючи про унікальні якості української культури та історії, вона об'єднує весь світ навколо України, не залишаючи жодного шансу агресору уникнути відповідальності.

Доведено важливість забезпечення функціонування українських шкіл за кордоном як чинник українського культуротворення, збереження української ідентичності та зв'язку з Україною. Головне, щоб після перемоги дітям було легко повернутись та адаптуватись до системи української освіти, заради власного майбутнього.

Ключові слова: українська ідентичність, інформаційно-культурна війна, волонтерський рух, українська культура, культурна дипломатія, військова агресія, культурний фронт, українські жінки.

Alla KONONENKO

Senior Research
Research Institute of Ukrainian Studies
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

UKRAINIAN WOMEN IN CREATION OF THE UKRAINIAN WORSHIP AREA ABROAD IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION

Abstract. It is shown that the war unleashed by the Russian Federation is directed against the Ukrainian people and, as with any genocide, the Russian Federation is primarily trying to erase Ukrainian identity. Unfortunately, children also suffer from this aggression. Currently, it is impossible to even imagine the long-term consequences of this demographic catastrophe for Ukraine, which has already experienced four waves of forced migration, but we have not yet known such a number of refugees among the female and child population. In view of that, many efforts should be directed to preserve Ukrainian identity abroad and to preserve life and future for our children. Women took a big role in this, mostly on a volunteer basis.

The volunteer movement, primarily its forms and methods in Ukraine, should be of particular interest to researchers. Volunteer experience is an important factor in the development of non-formal education in Europe and Ukraine, as noted by Maya Dernova, Doctor of Pedagogical Sciences, Visiting Professor of the Department of Adult Education and Lifelong Education at Augsburg University (Germany).

It is emphasized that today the whole world understands how important the language of cultural diplomacy is becoming in order to oppose the pro-Russian narrative. In this information war, it is culture that becomes a soft but

effective weapon. Telling about the unique qualities of Ukrainian culture and history, it unites the whole world around Ukraine, leaving no chance for the aggressor to escape responsibility.

The importance of ensuring the functioning of Ukrainian schools abroad as a factor of Ukrainian cultural creation, preservation of Ukrainian identity and connection with Ukraine has been proven. The main thing is that after the victory, it is easy for the children to return and adapt to the Ukrainian education system, for the sake of their own future.

Key words: *Ukrainian identity, informational and cultural war, volunteer movement, Ukrainian culture, cultural diplomacy, military aggression, cultural front, Ukrainian women.*

Актуальність проблеми. З початком повномасштабного вторгнення РФ тільки за перші 10 місяців повномасштабної війни з України виїхало понад 14,5 мільйона українців. Через війну за межами Батьківщини опинилося близько третини її громадян – цілий український світ [1]! Більшість – це жінки, які вивозили дітей від агресії РФ. Звісно, вони не могли пасивно спостерігати за подіями в Україні, тому розвернули свій потужний інформаційно-культурний фронт на волонтерських засадах.

Адже саме культура є м'якою і ефективною зброєю й водночас стратегією в війні. Всі понад тридцять років незалежності Україна позиціонувала себе на міжнародній арені засобами культури не так потужно, як хотілося. Тепер, коли ми усвідомили, що ця жорстока війна спрямована проти української культурної ідентичності, розуміємо, що діяти потрібно ефективніше, щоб ніхто у світі не зміг ставити під сумнів нашу самобутність і незалежність [2].

Найкраще актуальність обраної теми можна висловити словами головної редакторки видання «Читомо» Оксани Хмельовської: «Саме тому культура на часі, вона відіграє ключову роль, і її підтримка під час війни, підсилення має величезне значення. І особливо зараз вона буде розвиватися дуже стрімко і голосно, тому що більше медіа майданчиків, які можуть її підтримати, висвітлити, дати оцінку, то краще» [3]. Звісно що першочергово усі ці зусилля спрямовані задля збереження ідентичності українців за кордоном. Наразі неможливо навіть уявити в довгостроковій перспективі наслідки цієї демографічної катастрофи для України, яка вже пережила чотири хвилі вимушеної міграції, але такої кількості біженців саме серед жіночого та дитячого населення ми ще не знали. За даними міжнародного дитячого фонду ЮНІСЕФ один місяць війни в Україні призвів до переміщення 4,3 мільйона дітей – більше половини з приблизно 7,5 мільйонного дитячого населення країни. Це включає понад 1,8 мільйона дітей, які переїхали в сусідні країни як біженці, і 2,5 мільйона, які зараз є внутрішньо переміщеними особами в Україні [4].

Аналіз досліджень та публікацій. М.О. Антонченко вважає, що рівень інформаційної культури в державі має особливе значення, адже передача сукупного соціального досвіду від одного покоління до наступного можлива тільки завдяки закріпленню інформаційної культури в знаковій формі, тобто через соціально значиму інформацію, що регулює діяльність, поведінку та спілкування людей. Через це інформаційну культуру можна визначити як

особливий соціальний механізм трансляції значимої інформації, тобто як спосіб діяльності, що спрямований на накопичення, збереження та передачу ідей, знань і матеріально-духовних цінностей [5]. На думку видатного політолога З. Бжезинського, інформаційна культурна складова є нині однією з трьох заповорок могутності сучасної держави [6, с. 11]. Державна підтримка розвитку культури взагалі та інформаційної зокрема, має неocenенне значення для збереження і популяризації національної культурної спадщини, підвищення ефективності професійного становлення особистості, оптимізації процесу її адаптації у міжнародний інформаційно-культурний простір, як зазначає авторський колектив К. І. Беляков, С. Г. Онопрієнко, І. М. Шопіна у монографії «Інформаційна культура в Україні: правовий вимір» [6, с. 145]. Коротко узагальнюючи все вище сказане, можемо констатувати, що рівень інформаційної культури особистості під час війни обумовлює її соціальну активність та громадянсько-політичну позицію [3]. Саме тому найважливішою задачею сьогодення стає підтримка функціонування українських шкіл за кордоном.

Попри наявні відмінності та особливості діяльності освітніх осередків за кордоном, простежується єдине проблемне поле їх функціонування. Це, в першу чергу, недостатня підтримка української держави, як фінансова, так і методично-організаційна, відсутність адаптованих підручників та посібників для суботніх та недільних шкіл, брак літератури українською мовою, визначення статусу та державної підтримки українського вчителя за кордоном тощо. Актуальною є розробка Державної програми щодо розвитку освіти і науки за кордоном. Погоджуємось з думкою О. Газізової, що постійна дієва співпраця в галузі освіти, культури, сталого інформаційного зв'язку зможуть пригальмувати зростаючу асиміляцію діаспори та зберегти етнопонаціональну ідентичність української молоді за кордоном. Тому пріоритетні напрямні державної політики, діяльності державних інституцій щодо забезпечення освітніх та культурно-інформаційних потреб, залучення до співпраці українських науково-освітніх інституцій виступають необхідною домікантою у вирішенні нагальних проблем освітнього простору української діаспори, яка, в свою чергу, репрезентує Україну за кордоном, сприяє формуванню її позитивного іміджу на міжнародній арені [7, с. 38].

Функціонування українських шкіл за кордоном – це підтримка української мови, культури, української ідентичності та зв'язку з Україною.

Л. Сорочук, досліджуючи збереження етнокультурних традицій українців у зарубіжжі, зазначає: «Перебуваючи далеко за межами України, зарубіжні українці залишаються носіями і творцями української культури, народних традицій, відтворюючи це у своїй повсякденній діяльності. Отже, процес культуротворення в українському зарубіжжі є вагомим складовою українського національного культурного простору» [11, с. 189].

Станом на сьогодні Міжнародна українська школа працює з 39 юридичними особами в 11 країнах. Тут учні можуть отримати документи про освіту державного зразка України. На відміну від Міжнародної української школи, яку підтримує держава, українські суботні та недільні школи – це переважно ініціативи небаждужих фондаций, культурних чи громадських організацій, громад українців за кордоном. Але для того, щоб зберегти ідентичність маленьких українців, вони роблять не менше, ніж офіційно визнані установи [1].

Вище наведені факти й обумовили **мету статті** – дослідження розвитку українського культурного простору за кордоном в умовах інформаційного, політичного та воєнного протистояння України та росії й ролі українських жінок у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні весь світ розуміє, що ця війна ведеться проти українського народу і, як при будь-якому геноциді, насамперед рф намагається стерти українську ідентичність. Іноземці погано розуміють, що відбувається в Україні. А українці за кордоном є амбасадорами України. Важливою стає мова культурної дипломатії. Так 24 лютого 2023 в центрі Копенгагена вперше офіційно відкрила свої двері громадська організація культурної дипломатії – Ukraine House in Denmark. Мета Українського Дому у Данії – познайомити людей ближче з українською культурою та традиціями. До того ж у будівлі будуть влаштовувати міжкультурні діалоги та різноманітні заходи, присвячені українській тематиці.

На урочистому відкритті міністр культури Данії Якоб Енгель-Шмідт висловив сподівання, що Український Дім у Данії ще більше зміцнить культурні зв'язки та дружбу між двома країнами. «Я також сподіваюся, що це буде Дім, де ви зможете висловити свої найпотемніші думки про мистецтво, про культуру та про буття. Тут, у Данії, далеко від дому. Хай Український Дім буде місцем, де ви будете прославляти українську культуру та волю до боротьби проти загарбників», – сказав він, звертаючись до українців [1].

І таких майданчиків відкрито по всьому світові чимало, і все це робиться «щоб протистояти проросійському наративу у світі, Україна має запропонувати проукраїнську альтернативу... розповідати про унікальні якості української культури та ідентичності. Ілюструвати недоліки у путінській розповіді про Україну». Так зазначила Вівіан Волкер, виконавча директорка Консультативної комісії США з

публічної дипломатії при Державному департаменті. Ця стратегія дістала назву стратегії стримування [8].

Ми можемо пишатися роботою дружини Президента України Олени Зеленської, яка проводить титанічну роботу з підтримки України в світі. Так на щорічному форумі «Креативна Україна» вона наголосила, що зараз до України прикута увага всього світу через війну, і цей інтерес потрібно посилювати. «Мені дуже приємно, що навіть зараз під час своїх особистих контактів я відчуваю, що не тільки зацікавленість та інтерес до нашої культури та України в цілому підвищився – люди у світі починають відрізняти українську культуру від, наприклад, російської, з якою іноді нас раніше плутали. Це приємно, і я впевнена, що ми маємо продовжувати нашу роботу», – сказала перша леді України. Вона вважає за доцільне створити мережу українських культурних центрів у країнах Європи та Азії, щоб підтримувати присутність України у світовому культурному просторі [9].

Українські закордонні студії завжди були важливі для поширення інформації про Україну в міжнародній спільноті. З початком повномасштабної війни вони стали осередками рідної культури й для українців, які вимушено опинилися за кордоном [1].

З метою реалізації важливої для українського освітньо-наукового, культурного фронту місії Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України ініціював проведення онлайн круглого столу «Українського цвіту по всьому світу: консолідація українців в умовах російської агресії», що відбувся 17 серпня 2022 р. Учасники круглого столу мали можливість почути власні життєві історії українців, які вимушено покинули свої домівки і тимчасово мешкають за кордоном Батьківщини. Лідія Лимаренко, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри культурології Херсонського державного університету, яка нині мешкає в Австрії, висловила вдячність за підтримку колегам, науковцям, керівництву Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, де отримав тимчасовий прихисток Херсонський державний університет, що не може повноцінно функціонувати на окупованій ворогом території. Майя Дернова, доктор педагогічних наук, запрошений професор кафедри освіти дорослих і освіти впродовж життя Аугзбурзького університету (Німеччина), висловила захоплення українцями, які у світі стали єдиним фронтом, а також відзначила, що Німеччина дала прихисток 900 тис. біженцям з України. Особливий інтерес дослідників має становити волонтерський рух, насамперед, його форми і методи в Україні. Досвід волонтерства є вагомим чинником розвитку неформальної освіти в Європі та Україні.

За результатами роботи круглого столу було визначено перспективи подальшої взаємодії з метою консолідації зусиль українських і зарубіжних дослідників, освітян, громадських діячів. Насамперед, це організація вебінарів з питань історії розвитку української діаспори, спадщини відомих діячів, що

заклали підвалини соборності нашої держави, сформували традиції фольклористичних, літературознавчих, лінгвістичних, культурологічних студій, утверджували національну ідею на рівні громад, осередків, країн, онлайн лекторію з проблем культурно-мистецьких здобутків українців по всьому світу для різних категорій дорослих, студентства, викладачів, вчителів [10].

Розуміючи всю складність ситуації, не зосталась осторонь і українська держава. «Для цього домовилися з колегами створити робочу групу з синхронізації освітніх програм, щоб українські і закордонні документи про освіту безперешкодно визнавалися в країнах Європейського Союзу», – повідомив экс-міністр освіти Сергій Миколайович Шарлет [12].

Роками педагогічні працівники, які виїхали за кордон, а тепер і ті педагоги, які вимушено перемістилися за кордон через повномасштабну війну та працюють в українських школах, не визнаються Україною. Таким педагогічним працівникам не зараховується стаж, навіть якщо вони працюють в українській або закордонній школі країни перебування. І ця проблема існувала ще до початку повномасштабної війни.

Для того, щоб офіційно працевлаштуватися, у частині країн педагогічні працівники зобов'язані пройти процедуру визнання їхньої кваліфікації. У деяких країнах це необхідно навіть для роботи з українськими дітьми. Відповідно вчителі не можуть офіційно отримувати заробітну плату, адже не працевлаштовані через офіційну систему працевлаштування. Тому частина педагогів працюють в українських школах за кордоном на волонтерських засадах, але така робота не може тривати довго. Тому українські школи за кордоном потребують фінансування для оплати праці вчителів. Не всі українські громади за кордоном мають достатньо коштів, щоб виплачувати заробітну плату цим учителям. Інші ж громади, які спершу знаходили кошти, не можуть робити це довготривало. У деяких школах фінансові витрати покладаються на гранти або на батьків, які теж не мають і не повинні оплачувати процес навчання своїх дітей, але вони роблять це заради того, щоб дитина мала хоч якийсь доступ до української освіти [13].

Також учасники зустрічі обговорили соціалізацію учнів, залучення українських викладачів, які перебувають поза межами України в країнах ЄС, до освітнього процесу. Так, вже зараз організація Smart Освіта запровадила безкоштовні онлайн-навчання з опанування українознавчого компонента для учнів 5-11 класів, які наразі перебувають за кордоном, на безоплатній основі. Українські вчителі будуть проводити уроки з української мови, літератури та історії України. Наша мета – зберегти зв'язок українських дітей, які навчаються в іноземних школах, з Україною та її системою освіти. Крім звичних занять проводяться тематичні уроки, наприклад, у березні заняття з весняної календарної обрядовості українців. Як зазначила менеджерка

проекту Ірина Петрів: «Ми сподіваємося, що завдяки нашим онлайн-урокам українські діти не будуть відірвані від української системи освіти, а після нашої перемоги їм буде легше повернутися до навчання вдома» [14].

Наразі – це дуже актуально, тому що українські школи за кордоном зосереджені переважно у великих містах країн. Деякі школи здійснюють викладання за українськими навчальними програмами, затвердженими МОН. Деякі – розробляють свої власні навчальні програми. Але, на жаль, нам відомі випадки, коли в українських школах за кордоном здійснювалося викладання російською мовою. Наприклад, у Молдові. Це зумовлено, зокрема, як браком українських педагогічних працівників, так і позицією самих педагогів. Адже, за даними МОН, на початок 2022-2023 навчального року (вересень 2022 р.) 13 000 вчителів перебували за кордоном. Це в рази менше, ніж кількість переміщених дітей шкільного віку, крім того, вчителі нерівномірно переміщені по країнах та населених пунктах. Тому один і той самий вчитель може викладати кілька різних предметів. Іноді через брак учителів дітей різного віку поєднують в один клас. У школах або зовсім немає психолога, або не вистачає кваліфікованих фахівців, які можуть надавати допомогу дітям, адже багато дітей мають ПТСР, переживши стрес та глибокі страждання під час війни [13]. Також нам повідомляють про нестачу українських підручників у таких школах.

Висновки. Як бачимо, виклики які постають перед українською громадою української діаспори, досить серйозні і на вирішення підуть роки. Після війни з'явиться потреба в майданчиках для осмислення, свободи від політики та обміну практиками. Війна підняла багато важливих питань щодо ідентичності українців. Одним із викликів є питання про те, як діяти щодо спадщини й стратегії культури далі, як говорити про національні пріоритети. Одним із кроків може бути синхронізація і напрацювання маркерів всередині сектору про те, як говорити про сучасну українську культуру. І хоча є потреба у напрацюванні спільних векторів руху, ієрархічні структури вразливі. Тому бажаний результат – це децентралізована мережева організація культурних ініціатив, яка діє незалежно, але зі спільними цінностями.

Повоєнний час – час можливостей, і тут головне не закріплювати асоціацію «Україна-війна». Зараз відчувається великий попит на український культурний продукт за кордоном саме через війну. Ці можливості варто використовувати для побудови контактів як всередині (колаборацій), так і з міжнародними партнерами. Представники сектору задаються питанням про те, як зробити так, щоб війна не була єдиною асоціацією з Україною. Також важливим питанням є те, який контент ми можемо запропонувати зараз, щоб увага до української культури та мистецтва залишилась і після української Перемоги [15]. Тому ми вважаємо, що вже зараз потрібно розробити «стратегію реагування культури в

надзвичайних умовах», наприклад, військової агресії, «коли культура опиняється на межі виживання». І в цьому процесі важливу роль посідає волонтерська діяльність українських жінок, які вимушені були покинути рідні домівки після 24 лютого 2022 р., рятуючи своїх дітей. Серед них велика кількість педагогів, які здебільшого на волонтерських засадах працюють в українських закладах освіти за кордоном. Адже українські діти – це майбутнє нашої країни, наш потенціал. Тому надзвичайно важливо, щоб кожна дитина, яка через війну була вимушена залишити Україну, окрім навчання за кордоном, продовжила здобувати українську освіту.

1. Зв'язок, що не боїться відстані: українські культурні та цифрові проєкти за кордоном від 11.04.2023 URL: <https://rubryka.com/article/ukrainian-culture-abroad-2/>
2. Сопілко І. М., Череватюк В. Б. Інформаційно-культурна війна в умовах збройної агресії. URL: [file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/34%20\(2\).pdf](file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/34%20(2).pdf)
3. Ольга Білоусенко. Якщо наша культура не на часі, то за що ми тоді воюємо? *Як медіа про культуру працюють в умовах війни та борються проти російської пропаганди.* URL: <https://detector.media/community/article/198599/2022-04-25-yakshcho-nasha-kultura-ne-na-chasi-to-za-shcho-my-todi-voyuiemo-yak-media-pro-kulturu-pratsyuyut-v-umovakh-viyny-ta-boryutsya-proty-rosiyskoi-propagandy/>
4. Понад половина дітей України вимушено покинула свої домівки після місяця війни – ЮНІСЕФ. Насильство в масштабах усієї країни призвело до кризи прав дитини, яка може затягнутися на кілька поколінь. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/more-half-ukraines-children-displaced-after-one-month-war>
5. Антонченко М.О. Інформаційна культура як складова загальнолюдської культури. URL: https://fi.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KOSN/2/25.pdf
6. Беляков К. І., Онопрієнко С. Г., Шопіна І. М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір. *Монографія:* за заг. ред. К. І. Белякова. К.: КВІЦ, 2018. 169 с.
7. Газізова О. Державні пріоритети у збереженні етнонаціональної ідентичності представниками української діаспори: освітній контент. *Українознавчий альманах.* Вип. 28. Київ: «Міленіум». 2021. С. 34–39.
8. Щоб протистояти проросійському наративу у світі, Україна має запропонувати проукраїнську – представник держдепу. URL: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/shchob-protistojati-prorosijskomu-narativu-u-sviti-ukrajina-maje-zaproponuvati-proukrajinsku-predstavnik-derzhdepu.html>
9. Перша леді висловила за створення у світі мережі українських культурних центрів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3629455->

- <persa-ledi-vislovilasa-za-stvorennia-u-sviti-merezi-ukrainskih-kulturnih-centriv.html>
10. Консолідація українців в умовах російської агресії. URL: <http://ipood.com.ua/novini/konsoldacya-ukrancv-v-umovah-rosysko-agres/>
 11. Сорочук Людмила. Консолідуєчий потенціал етнокультурних традицій в українському зарубіжжі. *Українознавство.* № 4 (77). 2020. С. 183–190.
 12. Україна хоче синхронізувати освітні програми з ЄС. URL: <https://osvita.ua/school/87532/>
 13. Українські школи за кордоном потребують системної державної підтримки. Проблеми та пропозиції щодо їх розв'язання. URL: <https://eo.gov.ua/ukrainski-shkoly-za-kordonom-potrebuiut-systemnoi-derzhavnoi-pidtrymky/2023/03/22/>
 14. Як українським учням за кордоном вчити українську мову, літературу та історію України. URL: https://znayshov.com/News/Details/Yak_ukrainskym_uchniyam_za_kordonom_vchyty_ukrainsku_movu_lit_eraturu_ta_istoriiu_ukrainy
 15. Культурна та мистецька діяльність під час війни. URL: <https://biggggidea.com/practices/kulturna-ta-mistetska-diyalnist-pid-chas-vijni/>

References

1. *Zv'язok, shcho ne boitsia vidstani: ukrainski kulturni ta tsyfrovi proiekty za kordonom* [Communication that does not fight distance: Ukrainian cultural and digital projects abroad]. URL: <https://rubryka.com/article/ukrainian-culture-abroad-2/> (in Ukrainian).
2. Sopilko I. M., Cherevatiuk V. B. «*Informatsiino-kulturna viina v umovakh zbroinoi ahresii*» [Sopilko I.M., Cherevatiuk V.B. "Information and cultural war in conditions of armed aggression"]. URL: [file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/34%20\(2\).pdf](file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/34%20(2).pdf) (in Ukrainian).
3. Olga Bilousenko. «*Iakshcho nasha kultura ne na chasi, to za shcho my todi voiuiemo?*» *Yak media pro kulturu pratsiuiut v umovakh viyny ta boriutsia proty rosiiskoi propahandy* [Olga Bilousenko "If our culture is not up to date, then what are we fighting for?" How media about culture work in wartime and fight against Russian propaganda]. URL: <https://detector.media/community/article/198599/2022-04-25-yakshcho-nasha-kultura-ne-na-chasi-to-za-shcho-my-todi-voyuiemo-yak-media-pro-kulturu-pratsyuyut-v-umovakh-viyny-ta-boryutsya-proty-rosiyskoi-propagandy/> (in Ukrainian).
4. *Ponad polovyna ditei Ukrainy vymusheno pokynula svoi domivky pislia misiatsia viyny – YUNISEF. Nasystvo v masshtabakh usiiei krainy pryzvelo do kryzy prav dytyny, yaka mozhe zatiahnutysia na kilka pokolin* [More than half of Ukraine's children were forced to leave their homes after a month of war - UNICEF. Nationwide violence has led to a child

- rights crisis that could span generations] URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/more-half-ukraines-children-displaced-after-one-month-war> (in Ukrainian).
5. Antonchenko M.O. «*Informatsiina kultura yak skladova zahalnoliudskoi kultury*» [Antonchenko M.O. "Information culture as a component of general human culture"] URL: https://fi.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KOSN/2/25.pdf (in Ukrainian).
 6. Bieliakov K. I., Onoprienko S. H., Shopina I. M. (2018), *Informatsiina kultura v Ukraini: pravovyi vymir. Monohrafiia* [Information culture in Ukraine: legal dimension. Monograph]. K.: KVITS p. 169. (in Ukrainian).
 7. Hazizova O. (2021) *Derzhavni priorityty u zberezheni etnonatsionalnoi identychnosti predstavnykamy ukrainskoi diaspory: osvithii kontent.* [State priorities in preservation of ethnonational identity by the representatives of ukrainian diaspora: educational content]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vol. 28. P. 34–39. (in Ukrainian).
 8. *Shchob protystoiaty prorosiiskomu naratyvu u sviti, Ukraina maie zaproponuvaty proukrainsku - predstavnyk derzhdepu* [To counter the pro-Russian narrative in the world, Ukraine should offer a pro-Ukrainian one - a representative of the State Department]. URL: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/shchob-protistojati-prorosiiskomu-narativu-u-sviti-ukrajina-maje-zaproponuvati-proukrainsku-predstavnik-derzhdepu.html> (in Ukrainian).
 9. *Persha ledi vyslovyлася za stvorennia u sviti merezhi ukrainskykh kulturnykh tsestriv* [The first lady spoke in favor of creating a network of Ukrainian cultural centers in the world]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3629455-persha-ledi-vislovyлася-za-stvorennia-u-sviti-merezi-ukrainskykh-kulturnykh-tsestriv.html> (in Ukrainian).
 10. *Konsolidatsiia ukraintsev v umovakh rosiiskoi ahresii* [Consolidation of Ukrainians in the conditions of Russian aggression]. URL: <http://ipood.com.ua/novini/konsoldacya-ukrancv-v-umovah-rosysko-agres/> (in Ukrainian).
 11. Sorochuk Liudmyla. (2020). *Consolidatiynuy potential etnokulturnoyi tradytsii v ukrayinskomu zarubizhi* [Consolidating potential of ethnocultural traditions among ukrainians abroad]. *Ukrainian Studies*. Vol. 44 (77). Pp. 183–190. (in Ukrainian).
 12. *Ukraina khoche synkhronizuvaty osvithni prohramy z YeS ahresii* [Ukraine wants to synchronize educational programs with the EU]. URL: <https://osvita.ua/school/87532/> (in Ukrainian).
 13. *Ukrainski shkoly za kordonom potrebiut systemnoi derzhavnoi pidtrymky. Problemy ta propozytsii shchodo yikh rozviazannia* [Ukrainian schools abroad need systemic state support. Problems and proposals for their solution]. URL: <https://eo.gov.ua/ukrainski-shkoly-za-kordonom-potrebiut-systemnoi-derzhavnoi-pidtrymky/2023/03/22/> (in Ukrainian).
 14. *lak ukrainskym uchniam za kordonom vchyty ukrainsku movu, literaturu ta istoriiu Ukrainy* [How to teach Ukrainian language, literature and history of Ukraine to Ukrainian students abroad]. URL: https://znayshov.com/News/Details/Yak_ukrainskym_uchniam_za_kordonom_vchyty_ukrain (in Ukrainian).
 15. *Kulturna ta mystetska diialnist pid chas viiny* [Cultural and artistic activities during the war]. URL: <https://biggggidea.com/practices/kulturna-ta-mistetska-diyalnist-pid-chas-viiny/> (in Ukrainian).